

Lessen voorbereiden

*in drie
stappen*

Stijn Vanhoof
Geert Speltinckx

Lannoo
Campus

INHOUD

DANKJEWEL	7
EEN DUIDELIJKE OPBOUW VOOR JE LESSEN	9
‘Vertel me maar gewoon waar ik moet beginnen’	11
Een stevige basis maakt creativiteit en contextgevoeligheid mogelijk	13
Laten we beginnen ... met het einde!	15
STAP 1: DE LAATSTE TIEN MINUTEN – NAGAAN OF ZE HET KUNNEN EN SAMENVATTEN	17
Wat bedoelen we met nagaan of ze het kunnen en samenvatten?	20
Leerdoel: zoek je leerdoel en onderzoek de inhoud en het werkwoord ervan	26
Lesdoel: formuleer één tot drie lesdoelen. Durf keuzes te maken	34
Inhouden: bepaal wat er concreet aan bod komt, de kern van je les	46
Noteer een korte vraag of opdracht die alle leerlingen zullen maken	56
Eindig je les bewust, niet met de bel	61
STAP 2: DE EERSTE TIEN MINUTEN – NIEUWSGIERIGHEID, VOORKENNIS EN VERWACHTINGEN	63
Wat bedoelen we met nieuwsgierigheid, voorkennis en verwachtingen?	66
Breng leerlingen ‘Meteen in actie’	69
Begin je les met een prikkelende vraag of kwestie	75
Verduidelijk het belang van deze leerstof (en wat als leerlingen weinig interesse tonen?)	80

STAP 3: HET MIDDENDEEL – IEDEREEN HARD AAN HET DENKEN EN VAN BEGELEID NAAR ZELFSTANDIG	83
Wat bedoelen we met iedereen hard aan het denken en van begeleid naar zelfstandig?	86
IK: Leg uit en doe voor. Breng de kern van je les tot leven, met voorbeelden, stap voor stap	94
WIJ: Denk en oefen samen. Koppel een toepassing voortdurend aan de kern van je les	112
JIJ: Laat leerlingen zelfstandig oefenen. Bied gepast ondersteuning	118
EEN STAP VERDER: WERK EEN LESSENREEKS UIT	123
Denk over lessen, jaren en vakken heen	124
Zoom in en uit, bouw herhaling in en roep voorkennis op	128
TOT SLOT: ONDERWIJS IS MENSENWERK	129
CHECKLISTS	133
Formuleren van lesdoelen	134
Kiezen wat je geeft en waarom het ertoe doet	137
Een goed visueel overzicht van kernbegrippen en hun samenhang	142
Een geslaagde demonstratie	143
Al inzetten bij lessen voorbereiden	146
HET STAPPENPLAN IN ÉÉN OVERZICHT	151
WOORDENLIJST	159
BRONNEN	171
EINDNOTEN	183
VAN DEZELFDE AUTEURS	190

DANKJEWEL

Dit boek is er gekomen dankzij de feedback, ervaringen en voorbeelden van talloze leraren, mentoren, directeurs en onderwijsondersteuners, uit alle onderwijsniveaus in België en Nederland.

Een speciale dank aan onze collega Vinciane Costa voor haar feedback, voorbeelden en ideeën over wat essentieel is voor startende leraren, en aan collega's Eva Goossens en Jan De Jong voor hun uitvoerige en waardevolle feedback.

Bedankt proeflezers. Bedankt, Bjorn, Christa, Corné, Dag, Eva, Gerd, Griet, Isabel, Jan, Katrien, Koen, Lysiane, Lies, Marc, Margaux, Martine, Mieke, Paula, Roel, Sofie, Stef, Tim, Wim, en iedereen die we nog vergeten zijn.

Bedankt, KdG Hogeschool, om dit boek mee mogelijk te maken, en alle betrokken docenten en collega's van onderwijsontwikkeling en -ondersteuning. Bedankt uitgeverij LannooCampus en in het bijzonder Charles.

**EEN DUIDELIJKE
OPBOUW VOOR
JE LESSEN**

”

Lesvoorbereiding is cruciaal voor effectief lesgeven, vaak net zo belangrijk als de uitvoering zelf. Vaak merk ik dat wanneer een leraar een indrukwekkende les geeft of een inspirerend idee in de klas toepast, die leraar altijd benadrukt hoe belangrijk het was om dit idee eerst grondig voor te bereiden.¹

'Vertel me maar gewoon waar ik moet beginnen'

Ana, nieuwe leraar:

'Ik kom uit het bedrijfsleven en start in het onderwijs. Volgende week geef ik mijn eerste les. Ik begin enthousiast aan dit avontuur, maar eerlijk gezegd voel ik me nu vooral overweldigd. Er komt zoveel op me af: inhouden, doelen, methodes, roosters, regels, afkortingen waar ik niets van begrijp. Iedereen zegt dat het wel goed komt, maar ik vraag me vooral af: wat moet ik nu eigenlijk doen? Ik heb geen behoefte aan uitgebreide theorie. Ik wil gewoon weten: hoe bereid ik mijn eerste lessen voor? Wat is echt belangrijk? Waar begin ik?'

Is dit herkenbaar? Wanneer je als nieuwe leraar of leraar in opleiding aan je eerste lessen begint, kan dat overweldigend zijn²: je moet tegelijk nadenken over de leerstof, de aandacht vasthouden, orde houden en je uitleg structureren. Dat vraagt zoveel energie dat er weinig ruimte overblijft om te experimenteren of flexibel in te spelen op onverwachte situaties. En dan hebben we het nog niet over zaken buiten de klas, zoals teamoverleg, besprekingen, toetsen en examens voorbereiden, administratie en het combineren van het lesgeven met je leven buiten de school.

Als je binnenkort voor het eerst voor de klas staat, is het normaal dat je je in een overlevingsmodus bevindt. Zoals veel van je startende collega's en medestudenten ervaar je wellicht de nood aan duidelijke handvatten voor je eerste lessen. Geen overzicht van alles wat mogelijk is – er is heel veel mogelijk – maar concrete ideeën. Voor veel starters is het enige houvast de lesmethode of de cursus van een voormalige collega, waardoor het lijkt alsof je alles van bladzijde 1 tot het einde moet afhandelen en alles even belangrijk is. In gesprekken die we met starters hebben, klinkt dan ook vaak: 'Vertel me maar gewoon waar ik moet beginnen.' De nood aan iemand die helpt keuzes te maken en op wie je kunt vertrouwen, is groot en begrijpelijk. Met dit boek willen we aan die behoefte tegemoetkomen.

Ook als je al langer lesgeeft, kan de nood aan concrete richtlijnen groot blijven. Misschien werk je vooral vanuit routines of buikgevoel. Sommige gewoontes werken goed, andere doe je gewoon omdat 'je het altijd zo doet'. Misschien wil je opnieuw nadenken over wat echt belangrijk is. Ook dan

helpt een duidelijke structuur: niet om alles opnieuw uit te vinden, maar om bewustere keuzes te maken en meer houvast te krijgen.

Dit boek geeft je concrete handvatten om je lessen voor te bereiden. Met drie duidelijke stappen en didactische principes als houvast helpen we je om bewuste keuzes te maken. Neem je eerstvolgende les erbij en werk ze stap voor stap uit terwijl je door dit boek gaat. Zo krijg je meer grip op je les en groeit de kans dat ze goed loopt.

- Stap 1 - De **laatste tien minuten**: nagaan of ze het kunnen en samenvatten.
- Stap 2 - De **eerste tien minuten**: nieuwsgierigheid, voorkennis en verwachtingen.
- Stap 3 - Het **middendeel van de les**: iedereen hard aan het denken en van begeleid naar zelfstandig.

Een korte start, een kort slot en een stevige kern, ongeacht je lesduur

We spreken over de eerste en laatste tien minuten van de les, omdat dit in veel situaties een goede richtlijn is. Tegelijk verschillen lessen sterk in duur. Duurt je les 50, 120 of zelfs 180 minuten? Maak dan je eigen inschatting, zolang je inleiding en slot maar kort en bondig zijn. Wie weet doorloop je de drie stappen wel meerdere keren binnen één lang lesblok, bijvoorbeeld in een les van drie of vier uur. Of misschien heb je in jouw specifieke situatie goede redenen om de start of het slot superkort te houden. Het gaat dus niet om vaste minuten, maar om betekenisvolle lesdelen waarin je begin, midden en einde telkens een plaats geeft.

De inzichten in het boek zijn toepasbaar op alle onderwijsniveaus, van basistot volwassenenonderwijs. Toch zullen collega's uit het secundair (voortgezet) en hoger onderwijs zich het meest herkennen in de voorbeelden en praktijkverhalen. Dat komt door onze eigen achtergrond als auteurs en omdat we rond dit thema vooral in deze contexten gewerkt hebben. We spreken meestal over leraren en leerlingen, maar je kunt het boek evenzeer lezen als docent met studenten of cursisten als publiek. We geven voorbeelden uit verschillende onderwijsniveaus.

Een stevige basis maakt creativiteit en contextgevoeligheid mogelijk

*'Lesson planning can feel like a huge task at first, but once you get the hang of it, it becomes a routine part of your day.'*³

In gesprekken met leraren merken we vaak dat een uitgewerkt stappenplan precies is wat ze nodig hebben om echt vertrokken te raken. Tegelijk kun je een kritische bedenking hebben: gaat zo'n stappenplan niet ten koste van creativiteit en contextgevoeligheid, afgestemd op specifieke leerlingen in jouw specifieke school?⁴

Het omgekeerde is waar: door je de basis goed eigen te maken, krijg je sneller en beter ruimte om goed in te spelen op specifieke situaties.⁵ Maak even de vergelijking met sport of muziek: niemand begint met een ingewikkelde choreografie zonder eerst de basisoefeningen te beheersen, en geen muzikant start met improviseren voordat hij toonladders en akkoorden kan spelen. Eerst komt de techniek, de herhaling, het vaste patroon. Uiteraard wel met meteen de nodige aandacht voor plezier, schoonheid en verwondering. Daarna ontstaat er steeds meer ruimte voor creativiteit en een eigen stijl. Die stevige basis rust je uit om later betekenis te geven aan specifieke en complexe situaties en om op basis daarvan goede keuzes te maken.

Een vaste en duidelijke basis, met goed inzicht in de werkende ingrediënten, is geen keurslijf, maar biedt de steun waar je als leraar nood aan hebt. Het geeft rust, vertrouwen en overzicht in een complexe klaspraktijk ('Ah ja, dit werkt!'). Als je duidelijkheid hebt over je didactische aanpak, kun je je energie steken in het uitwerken van goede inhoud – duidelijk materiaal, voorbeelden, enzovoort – en in je relatie met je leerlingen.⁶

Die duidelijke aanpak en structuur leveren meteen ook iets op voor je leerlingen. Ze creëren helderheid, voorspelbaarheid en rust om tot leren te komen. Wanneer leerlingen de opbouw van een les herkennen, weten ze beter wat er van hen verwacht wordt. Een herkenbare structuur verlaagt de mentale belasting van leerlingen: ze moeten minder energie steken in het begrijpen van wat er gaat gebeuren en kunnen zich daardoor meer concentreren op wat ze moeten leren. Door vanaf het begin sterk in te zetten op structuur en heldere uitleg, vergroot je bovendien de kans dat je alle leerlingen bij je les betreft. Je biedt rust en vertrouwen, wat zowel het leren als de relatie met je leerlingen ten goede komt.⁷

Na het lezen van dit boek zul je ideeën hebben om je les helderder, diepgaander en interessanter te maken voor jou en je leerlingen.

Laten we beginnen ... met het einde!

Laten we eraan beginnen! We starten met de eerste stap: de laatste tien minuten van je les. Je zult merken dat we voor deze eerste stap veel tijd nemen. Je legt er het fundament van je les. Als je dit goed aanpakt, zal het voorbereiden van de andere stappen veel vlotter gaan.

Dat we starten met het einde, is dus geen toeval of arbitraire keuze. De volgorde van dit boek is bewust gekozen. Dat wordt verderop nog duidelijker. Lees dit boek dus best chronologisch, van voor naar achter.

VERWERKING

Verwerkingsopdracht na elk onderdeel

Na elk deel vind je een korte verwerkingsopdracht. Die helpt je om meteen toe te passen wat je net gelezen hebt. Zo bouw je al lezend stap voor stap aan je eigen les.

Misschien denk je: 'Dat heb ik wel in mijn hoofd.' Toch maakt opschrijven een verschil: je ideeën worden concreter en je denkt kritischer na. Bovendien bouw je met deze opdrachten meteen aan je les. Wat je noteert, kun je later hergebruiken en verder verfijnen wanneer je dezelfde les in een volgend jaar geeft.

CHECKLISTS

Checklists

Door het boek heen verwijzen we af en toe naar handige checklists die je achteraan terugvindt. Ze bundelen concrete tips of een verdere uitdieping van principes die je snel kunt raadplegen wanneer je een les voorbereidt.

STAPPENPLAN

Het stappenplan samengevat

Achteraan vind je een overzicht van het volledige stappenplan om je les voor te bereiden. Je kunt dit overzicht gebruiken als sjabloon of om je denken te helpen structureren. (zie pagina 155)

WOORDENLIJST

Woordenlijst

We houden de tekst bewust eenvoudig en gebruiken weinig vakterminologie. Wie zich verder wil verdiepen, vindt de achterliggende terminologie, toelichting en bronnen in de eindnoten en de woordenlijst achteraan. (zie pagina 163)

Stap 1

**DE LAATSTE
TIEN MINUTEN**

—

**nagaan of ze
het kunnen en
samenvatten**

”

In mijn beginjaren vroeg ik me vooral af: wat ga ik morgen doen? Ik dacht in werkvormen, niet in doelen. Pas later besepte ik hoe veel sterker een les wordt als je vertrekt van wat leerlingen aan het einde moeten kunnen.⁸

STAP 1: DE LAATSTE TIEN MINUTEN

nagaan of ze het kunnen
en samenvatten

Eindig doelgericht, niet met de bel

LEERDOEL

- Zoek je leerdoel.
- Onderzoek de inhoud en het werkwoord ervan.

LESDOEL

- Formuleer één tot drie lesdoelen.
- Durf keuzes maken.

INHOUDEN

- Bepaal wat er concreet aan bod komt.
- Maak een visueel overzicht of stappenplan.

KORTE VRAAG OF OPDRACHT

- Zet iedereen aan het werk.

DUBBEL-
CHECK!

- ✓ Durf keuzes maken
- ✓ Denk over meerdere lessen heen, stapsgewijs richting leerdoel

Misschien zag je het al: we beginnen ons stappenplan met het voorbereiden van de laatste tien minuten van de les. Dat lijkt op het eerste gezicht vreemd, maar het is een bewuste keuze. Die laatste minuten dwingen je om scherp te krijgen wat je doel is. Je begint je voorbereiding niet bij een leuke werkvorm, fancy materialen of 'de volgende pagina van het werkboek', maar bij de vraag: wat wil ik dat mijn leerlingen aan het einde van deze les kunnen of begrijpen? Of nog concreter: hoe zal ik nagaan of de leerlingen mijn les begrepen hebben en kunnen wat ze moeten kunnen?⁹

In onderwijs is het niet anders dan in de sport: pas wanneer je weet waarvoor je traint, kun je bepalen hoe je moet trainen. Wie de Ten Miles wil lopen, kiest heel andere oefeningen dan iemand die een snelle 100 meter wil sprinten. Zonder duidelijk eindpunt doe je van alles een beetje, maar werk je nergens echt naartoe.

Opbouw van deze stap:

- Wat bedoelen we met nagaan of ze het kunnen en samenvatten?
- Hoe pak je dit concreet aan?

Wat bedoelen we met nagaan of ze het kunnen en samenvatten?

Op het moment dat je de les afsluit, staan twee zaken centraal:

1. Nagaan of ze het kunnen¹⁰ (vaak controleren van begrip genoemd, maar die term is minder bruikbaar voor praktijkvakken): je gaat na wat leerlingen hebben geleerd en of ze kunnen wat ze moeten kunnen. Dit hoeft niet uitgebreid te zijn: een korte oefening, opdracht of enkele gezamenlijke vragen volstaan. Het belangrijkste is dat het aansluit bij wat je uiteindelijk verwacht, bijvoorbeeld bij het examen of de eindproef.
2. Samenvatten: je biedt of vraagt een korte samenvatting die helpt om de kennis of vaardigheden vast te zetten en om samen stil te staan bij de leerdoelen.

Goed nagaan of ze het kunnen en samenvatten ontstaat uit een voortdurende wisselwerking tussen doelen en inhoud. Wanneer je bij het ontwerpen van het leseinde beide samen bekijkt, word je automatisch gedwongen om keuzes te maken: wat is echt essentieel? Je vraagt je af: welke inhoud draagt rechtstreeks bij aan dit doel, en hoe kan ik dat aan het einde zichtbaar maken? Het leseinde wordt zo heel doelgericht. Zodra die keuzes helder zijn, wordt het ontwerpen van de rest van de les veel eenvoudiger.

In onderstaande figuur zie je welke deelstappen je zet bij het ontwerpen van je laatste tien minuten. Er is een logische weg van twee types doelen – leerdoelen en lesdoelen – naar inhoud en vervolgens de laatste tien minuten van je les (volle pijlen). Tegelijk is er in de praktijk een voortdurende wisselwerking (zie stippellijn). Bijvoorbeeld: bij het verkennen van inhoud kun je tot de conclusie komen dat je je lesdoelen beter herformuleert.

←-----

In stap 1 leg je een hele weg af. We vatten die hieronder samen.

Wat moeten je leerlingen kunnen? Van leerdoel tot de laatste tien minuten van je les.

Leerdoelen zijn **eindbestemmingen**. Ze geven aan wat leerlingen op langere termijn moeten kunnen binnen een vak of opleiding. Ze worden door overheden of

onderwijsnetten meestal al vastgelegd in leerplannen of curricula. Je maakt je leerdoelen dus doorgaans niet zelf. Je zoekt ze op en gaat ermee aan de slag.

Bijvoorbeeld geschiedenis: de leerlingen leggen uit hoe industrialisatie het leven van arbeiders veranderde.

Bijvoorbeeld sanitaire technieken: de leerling meet en snijdt koperen buizen correct en verbindt ze met de juiste koppelstukken.

Lesdoelen zijn **tussenbestemmingen**. Ze vertalen het leerdoel naar een concreet doel voor één les. Ze zijn kleiner, specifiek en zichtbaar in wat leerlingen aan het einde van de les kunnen. Lesdoelen formuleer je meestal zelf, al zijn sommige leerdoelen al zo concreet dat ze meteen ook lesdoelen kunnen zijn.

Bijvoorbeeld geschiedenis: de leerlingen benoemen drie veranderingen in het leven van arbeiders tijdens de industrialisatie en lichten die kort toe.

Bijvoorbeeld sanitaire technieken: de leerling snijdt een koperen buis correct af en ontbraamt die met de juiste gereedschappen.

Je kunt lesdoelen zien als bouwstenen: elk lesdoel pakt een stukje van het grotere leerdoel aan. Door die stukjes logisch op elkaar te laten volgen over meerdere lessen, werken leerlingen stap voor stap naar het volledige leerdoel toe.

